

Radovan Tomić***Dragica Tomić****

PROIZVODNI POTENCIJALI AGROPRIVREDE SRBIJE – FAKTOR UNAPREĐENJA KONKURENTNOSTI

Sažetak: Konkurentnost predstavlja osnovu koja određuje uspeh ili neuspeh preduzeća, ili privrede u celini. Autori posebno stavljuju naglasak na ukrupnjavanje poljoprivrednih poseda kao faktora razvoja farmerstva. Primeri razvijenih poljoprivrednih zemalja ukazuju na efikasnost farmerizacije kao ekonomsko-organizacionog oblika poljoprivredne proizvodnje. Različiti modeli privrednog razvoja daju različite odgovore na pitanje utvrđivanja doprinosu poljoprivrede celokupnom privrednom razvoju. Unapređenje konkurentnosti nacionalne ekonomije, na putu ka stvaranju izvozno orijentisane ekonomije, jedan je od najbitnijih preduslova u integracionom procesu. Osnovne prednosti agroprivrede Srbije su: površina obradivog zemljišta, tradicija i učešće poljoprivrednog stanovništva u ukupnom broju stanovništva, kao i instalirani proizvodni kapaciteti, dok u ograničenja ubrajamo učešće malog procenta krupnih poseda i neiskorišćene proizvodne kapacitete, što dovodi do niske produktivnosti koja ima najveći uticaj na konkurenčnost proizvoda. Kao metod ocene konkurenčnosti korišćena je SWOT analiza. Na kraju su dati predlozi i mere koje treba preduzeti kako bi se ostvarila bolja konkurenčnost.

Ključne reči: agroprivreda, Srbija, konkurenčnost, privredni razvoj

PRODUCTION POTENTIAL OF SERBIAN AGROECONOMY – FACTOR OF INCREASING COMPETITIVENESS

Abstract: Competitiveness is the foundation that determines the success or failure of the company or the economy as a whole. The authors emphasize the merging of agricultural holdings as a factor in the development of farming. Examples of developed agricultural countries show efficiency of farming as economic organizational forms of agricultural production. Different models of economic development give different answers to the basic dilemma of determining the overall contribution of agriculture to economic development. Improving the competitiveness of national economy towards the creation of export-oriented economy is one of the most important prerequisites in the integration process. The main advantages of agro economy in Serbia are: area of arable land, tradition and participation of the agricultural population in total population and the installed production capacity. The constraints include the participation of a small percentage of large estates and the unused production capacity, which leads to low productivity, which

* Prof. dr Radovan Tomić, Visoka poslovna škola strukovnih studija, Novi Sad

** Dr Dragica Tomić, Visoka poslovna škola strukovnih studija, Novi Sad

has the greatest impact on competitiveness products. SWOT analysis is used as a method of assessment of competitiveness. Finally, suggestions and measures are provided in order to achieve better competitiveness.

Key words: agro economy, Serbia, competitiveness, economic development

UVOD

Uzimajući u obzir vremenski period u kome se Srbija nalazi u procesu pristupanja Svetskoj trgovinskoj organizaciji, kao i brojnim drugim evropskim integracijama, poljoprivreda i ruralna područja zauzimaju značajno mesto u ukupnom društvenom razvoju. Žemlje su uvek imale potrebu za međusobnom saradnjom. Današnji proces globalizacije posebno je aktuelan interakcijom između ljudi, mnogo dubljom i intenzivnijom. Globalizacija nudi velike mogućnosti za održivi razvoj na trajnim osnovama. Ekspanzija trgovine, uvođenje novih tehnologija, veći priliv stranih investicija, čine osnovu dinamičnom ekonomskom rastu i razvoju, ali otvaraju i perspektive za povećanje blagostanja stanovništva. Proces analize prvenstveno zahteva ukazivanje na najosetljivija strukturna pitanja tranzicije (poljo)privrede, među kojima spadaju problem posedovne strukture zemljišta, kao i površine neobrađenog zemljišta.

Zajednička osobenost poljoprivrede Srbije, ali i zemalja u okruženju, jeste znatan broj malih gazdinstva sa malim posedom. Njihovo visokofrekventno učešće značajno smanjuje produktivnost poljoprivrede, a samim tim i poljoprivrednu proizvodnju, što se negativno odražava i na primanja gazdinstava. Nizak dohodak poljoprivrednih gazdinstava umanjuje životni standard, ne samo poljoprivrednika već i ruaralnih područja u celini.

AGROPRIVREDA KAO KONKURENTSKA GRANA SRBIJE

Konkurentnost predstavlja osnovu koja određuje uspeh ili neuspeh preduzeća, ili privrede u celini. Konkurentska prednost nastaje prvenstveno iz vrednosti koju privreda stvara za svoje kupce, a koja premašuje njene troškove proizvodnje. Ekonomski razvoj jedne zemlje treba da se zasniva na korišćenju vlastitih, specifičnih resursa. Model privrednog razvoja treba da obezbedi ravnomeran razvoj i omogući veće učešće na inostranom tržištu na osnovu konkurenциje. Model razvoja dualne ekonomije predstavlja korisno sredstvo savremene teorije privrednog razvoja.

Poljoprivreda u bruto nacionalnom dohotku Srbije učestvuje sa više od 20%, u izvozu sa skoro 30%, a od poljoprivrede neposredno živi trećina stanovništva. Zbog prirodnih karakteristika zemljišta, vodnih resursa i klime, Srbija ima veliki poljoprivredni potencijal.

Ulazeći u tokove evropskih integracija, Srbija ima šansu da iskoristi svoje komparativne prednosti da bi poboljšala plasman sopstvenih poljoprivrednih proizvoda na svetskom

tržištu. Trgovinski sporazum CEFTA samo je prvi stepen liberalizacije, do konačnog priključenja u WTO i EU, a do tada Srbija mora da zauzme što bolju poziciju u izvozu poljoprivrednih proizvoda. Kao jedan od najbitnijih prioriteta razvoja poljoprivrede ističe se povećanje konkurentnosti proizvodnje. Mere unapređenja konkurentnosti se odnose na povećanje produktivnosti, kvalitet proizvodnje i sl. U analizi podizanja konkurentnosti neophodno je: unaprediti kvalitet proizvoda, usmeravati proizvođače na proizvodnju kvalitetnijih sorti, sprovođenje marketinških aktivnosti u cilju stvaranja robnih marki i brendova kako bi se steklo poverenje inostranih potrošača, povećanje produktivnosti u cilju smanjivanja troškova proizvodnje kako bi se ostvarila cenovna konkurenca. Svakako, da konkurentske prednosti treba ostvariti koristeći pozitivne razlike prirodnih potencijala (klime, zemljišta, vodenih resursa – irrigacionih sistema i sl.). Posebno treba da naglasiti da je prioritet proizvodnja zdrave, bezbedne hrane, koja takođe čini veliki deo neiskorišćenih kapaciteta.

Primenom SWOT analiza možemo oceniti konkurentnost agroprivrede Srbije.

Snage	Mogućnosti
<ul style="list-style-type: none"> • prirodni potencijali (zemljište, klima, voda) • obrazovana radna snaga • nezagđeni resursi poljoprivrede • instalirani prerađivački kapaciteti • postojanje obrazovanih i savetodavnih institucija 	<ul style="list-style-type: none"> • ukrupnjavanje poljoprivrednih poseda • unapređenje proizvodnje • razvoj multifunkcionalne proizvodnje • razvoj zadrugarstva • veća ekološka proizvodnja • bolje korišćenje zemljišta
Slabosti	Pretnje
<ul style="list-style-type: none"> • sitni posedi • problem staračkih domaćinstava • loše korišćenje vodenih potencijala (za navodnjavanje) 	<ul style="list-style-type: none"> • ograničenje izvoza • nedovoljan uticaj institucija na razvoj • podrška države razvoju poljoprivrede

Slika 1. SWOT analiza agroprivrede Srbije

Na osnovu date SWOT analize možemo zaključiti da se primenom odgovarajućih mera pojedine slabosti mogu transformisati u snage, dok se pretnje mogu otkloniti ili njihov uticaj ublažiti. Multifunkcionalnost poljoprivrede podrazumeva korišćenje resursa poljoprivrede, ne samo za proizvodnju primarnih poljoprivrednih proizvoda i hrane već i za druge namene: proizvodnju energije, usluge u turizmu, lov, ribolov, što sve zajedno vodi bržem privrednom razvoju.

U Srbiji se na oko 4,2 miliona hektara obradivih poljoprivrednih površina godišnje proizvede oko 10 miliona tona poljoprivrednih proizvoda u vrednosti oko tri milijarde evra. U strukturi ukupnog izvoza Republike Srbije, učešće agroindustrijskih proizvoda iznosi oko 20%. Prehrambeno-poljoprivredni proizvodi realizovali su oko 30% bruto domaćeg proizvoda u izvozu.

Posebno, još uvek neiskorišćen resurs Srbije u integracionom procesu predstavlja raspoloživi intelektualni kapital za razvoj poljoprivrednog sektora, a njega čine:

- obrazovne, stručne institucije – u Srbiji postoji 5 poljoprivrednih fakulteta, 3 visoke poljoprivredne škole; 10 poljoprivrednih instituta, 15 regionalnih privrednih komora i sl.
- preko 30.000 diplomiranih inženjera poljoprivrede različitih specijalnosti
- naučnoistraživački projekti koji uključuju regionalnu saradnju među zemljama u okruženju.

Povećanje konkurentnosti predstavlja nužnost svake ekonomije 21. veka. Proces globalizacije privrede sve je intenzivniji u svetskoj ekonomiji. Tim procesima zahvaćena je i (agro)privreda. Izvoz poljoprivrednih proizvoda u periodu od 2007. do 2009. godine povećan je sa 726,7 na 952,2 miliona dolara. U 2009. godini, ostvaren je deficit u iznosu od 366 miliona dolara. Rezultati ove analize potvrđuju da je globalizacija i liberalizacija trgovine neophodan korak, koji svakako daje pozitivne rezultate.

Agroprivreda Srbije jedna je od retkih oblasti koja u poslednjih nekoliko godina beleži uzastopan spoljnotrgovinski deficit. Stalna konkurenčija nameće da se proizvođači stalno suočavaju sa neophodnošću povećanja kvaliteta proizvoda, kao i praćenja troškova poslovanja – u cilju njihove racionalizacije.

Tabela 1. Prosečne površine obradivog zemljišta zemalja u okruženju po stanovniku

ZEMLJA	PROSEČNA POVRŠINA PO STANOVNiku
Crna Gora	0,30
Bosna i Hercegovina	0,40
Hrvatska	0,33
Rumunija	0,43
Makedonija	0,26
Srbija	0,56
Bugarska	0,46

Izvor: Obračun na osnovu podataka Republičkog zavoda za statistiku Srbije i FAOSTAT

Na osnovu podataka u Tabeli 1 možemo zaključiti da Srbija, u odnosu na zemlje u okruženju, ima značajnu komparativnu prednost jer ima znatno veću površinu obradivog zemljišta po stanovniku.

Na aktuelnost teme konkurentnosti u Srbiji ukazuje i činjenica da je februara 2008. godine osnovan Nacionalni savet za konkurenčnost Vlade Republike Srbije, koji ima za

cilj da prikupi privrednike i nosioce ekonomске politike radi stvaranja što povoljnijeg ambijenta privređivanja u Srbiji, kako bi se privukli strani investitori.

Tabela 2. Kapaciteti poljoprivredne proizvodnje u Srbiji i njihovo učešće u Evropi i svetu¹

POKAZATELJ	Učešće Srbije (%) u	
	Evropi	Svetu
Stanovništvo (u 000 lica)		
Ukupan broj stanovnika	1,03	0,11
Broj poljoprivrednih stanovnika	1,64	0,03
Ukupno radno aktivno stanovništvo	0,92	0,10
Poljoprivredno aktivno stanovništvo	2,05	0,04
Površine zemljišta (u 000 hektara)		
Ukupno zemljište	0,38	0,07
Poljoprivredno zemljište	1,07	0,10
Obradivo zemljište	1,23	0,23
Oranično zemljište	1,19	0,24

Izvor: Obračun na osnovu podataka Republičkog zavoda za statistiku Srbije i FAOSTAT

Na osnovu podataka u Tabeli 2 možemo zaključiti da su površine poljoprivrednog zemljišta značajan činilac konkurentnosti agroprivrede Srbije. Ukoliko posmatramo površinu ukupnog zemljišta u svetu, možemo zaključiti da Srbija ima učešće ukupnog zemljišta u svetu oko 0,07%. Brojni ekonomski pokazateli pokazuju da poljoprivreda predstavlja jednu od vodećih grana u Republici Srbiji. Tako da je učešće aktivnog poljoprivrednog stanovništva iznosilo oko 15% ukupnog aktivnog stanovništva u Srbiji. Godišnje se u Srbiji ostvaruje oko 12% ukupne bruto dodate vrednosti društvenog proizvoda.

Poseban problem predstavlja ekstenzivnost proizvodnje na usitnjenim posedima privatnih gazdinstva. Posedovna struktura zemljišta, kao jedna od negativnih karakteristika agrarne strukture u Srbiji može se prikazati na sledeći način (Tabela 3).

¹ Veljković, Ševarlić (2010: 120)

Tabela 3. Posedovna struktura zemljišta

Površina gazdinstva (ha)	Srbija	Bugarska	Rumunija
do 5	77,4 %	96,8 %	93,8 %
5–10	17 %	1,4 %	4,9 %
10–20	4,8 %	0,6 %	0,8 %
više od 20	0,8 %	1,2 %	0,5 %

Izvor: EU, Eurostat (2010. god.)

Podaci u Tabeli 3 ukazuju na to da se u posedovnoj strukturi obradivog zemljišta u Srbiji više od ¾ obradivog zemljišta nalazi u vlasništvu domaćinstva koja imaju do 5 ha, a manje od 1% domaćinstva imaju 20 i više hektara. Negativna posedovna struktura ima uticaj i na veličinu prosečnog gazdinstva.

Tabela 4. Prosečna veličina gazdinstva

Zemlja	Veličina poseda (ha)
Evropska unija	17,7
Srbija	3,5
Velika Britanija	67,7
Danska	46
Holandija	20
Francuska	42
Luksemburg	45,3

Izvor: EU, Eurostat

Posledice ovakvog odnosa su niži prinosi, a time i smanjena proizvodnja osnovnih ratarskih useva. Ovim se objašnjava niža produktivnost u agroprivredi. Nisku produktivnost rada ilustruju sledeći podaci:

Tabela 5. Broj stanovnika koje hrani jedan aktivni poljoprivrednik po odabranim zemljama

Zemlja	Broj stanovnika koje hrani jedan aktivni poljoprivrednik
Srbija	6
Rumunija	8
Mađarska	9
Bugarska	16

Zemlja	Broj stanovnika koje hrani jedan aktivni poljoprivrednik
Italija	22
Austrija	22
EU	26
Francuska	35
Nemačka	46

Izvor: Obračun po osnovu podataka FAO

Komparativnom analizom podataka u Tabeli 4 i Tabeli 5 možemo zaključiti da prosečna veličina gazdinstva u Srbiji iznosi 3,5 ha i da jedan aktivan poljoprivrednik proizvodi hranu za 6 stanovnika; prosečna veličina gazdinstva u Evropskoj uniji iznosi 17,7 ha, a aktivan poljoprivrednik u Evropskoj uniji proizvodi hranu za 26 stanovnika; u Francuskoj, veličina prosečnog gazdinstva iznosi 42 ha, a jedan aktivan poljoprivrednik proizvodi hranu za 35 stanovnika. Dakle, produktivnost rada i veličina poseda u poljoprivrednom sektoru u pozitivnoj su korelaciji.

Poljoprivredni proizvodi neretko predstavljaju sirovine u prerađivačkoj i prehrambenoj industriji. Značajan činilac konkurentnosti poljoprivredno-prehrambenih proizvoda predstavlja i stepen korišćenja proizvodnog kapaciteta. Analiza agroprivrede Srbije ukazuje na nizak nivo iskorišćenosti instaliranih kapaciteta. Izuzetak je duvanska industrija (iskorišćenost kapaciteta je oko 80%), industrija piva, industrija ulja (gde su kapaciteti iskorišćeni sa preko 50%). Sve ostale grane prerađivačke industrije rade sa manjim kapacitetom, čak je u industriji stočne hrane iskorišćenost instaliranih kapaciteta manja od 20%. Nedovoljna iskorišćenost kapaciteta povećava troškove proizvodnje po jedinici proizvoda, čime proizvod postaje nekonkurentan na svetskom tržištu.

MERE I PREDLOZI ZA UNAPREĐENJE KONKURENTNOSTI AGROPRIVREDE

Poljoprivreda kao privredna grana ima ne samo direktni već i indirektni uticaj (kroz razvoj drugih privrednih grana) na stepen privrednog razvoja. Primenom odgovarajućih mera, može se poboljšati stanje agroindustrijskog sektora, kako bi se povećala konkurenčnost u globalnim razmerama. Neke od mera mogu se diverzifikovati u sledeće grupe:

- U strukturi poljoprivrede treba povećati učešće krupnih robnih proizvođača, jer trenutno u strukturi poljoprivrede Srbije prvenstveno dominiraju sitni robni proizvođači. Krupni robni proizvođači povećali bi produktivnost proizvodnje.

- Uređenje tržišta agrarnih proizvoda jedna je od mera koja treba da se sproveđe u cilju smanjenja monopolja na strani tražnje, kao i u cilju uspostavljanja stabilnosti cena i povećanja konkurentnosti, u cilju plasmana proizvoda i van državnih granica.
- Povećanje uloge države odnosi se na povećanje agrarnog budžeta, veće učešće subvencija – premija za dalji razvoj.

Proces privatizacije koji je zahvatio celokupnu privredu, pa i poljoprivredu, dao je rezultat da se obradivo zemljište povećalo sa 80,52% (1991. godine) na 85,48% (2005. godine) udela privatnih poljoprivrednih gazdinstva. Pravac promena u korist privatnog vlasništva doveo je do značajnog napretka, što potvrđuje i iskustvo razvijenih zemalja.

Na osnovu date SWOT analize o konkurentnosti, mogu se definisati sledeće mere daljeg razvoja konkurentnosti poljoprivrede:

- Izgradnja sistema za navodnjavanje – raspoloživost vodenih resursa izuzetno je velika, ali je njihova iskorišćenost relativno mala. Razlog niske iskorišćenosti je u nedostatku finansijskih sredstava, koja treba obezbediti po što povoljnijim uslovima. Navodnjavanje omogućava više i stabilnije prinose i održivost poljoprivrede u klimatskim promenama.
- Edukacija ruralnog stanovništva – ruralni razvoj jedan je od bitnijih činilaca ekonomskog razvoja, tako da treba da bude orientisan na edukaciju ruralnog stanovništva u ekonomskom, kulturnom i ekološkom smislu.
- Stimulacija investiranja u ruralna područja – oslobođanje od obaveze plaćanja doprinosa za zapošljavanje u ruralnim područjima, povoljnija kreditna i poreska politika za ruralna područja i druge mere koje bi privukle investitore.
- Smanjenje broja farmi, povećanje njihove prosečne veličine, što je činilac povećanja produktivnosti i konkurentnosti.
- Razvoj malog agrobiznisa i preduzetništva – kada je u pitanju agrobiznis, veliki problem predstavljaju tehnološki problemi, savetodavne institucije, finansijski fondovi i sl.
- Brža implementacija standarda u proizvodnji hrane (kao što su GAP, ISO, Halal i dr.), kako bi se zaštitilo zdravlje potrošača.

Ovo su samo neke od mera značajnih za dalji razvoj agroprivrede. Specifičnost ove privredne grane, kao i brojni drugi interni i spoljni činioci ukazuju na to da se najbitnija mera daljeg razvoja poljoprivredne proizvodnje odnosi na finansiranje agrara.

ZAKLJUČAK

Po brojnim indikatorima, koji su analizirani u radu, (poljo)privreda Srbije spada u radno-intenzivne privredne grane, koju karakteriše nizak stepen primene agrotehnike. Ukrupnjanje poljoprivrednog zemljišta dovodi do stvaranja „velikih“ posednika – farmera, koji imaju dvostruku ulogu za društveni razvoj. S jedne strane, farmeri se pojavljuju kao kupci inputa (mehanizacije, pesticida, veštačkog đubriva i sl.), dok se s druge strane farmeri javljaju kao prodavci autputa, što pokreće prerađivačku industriju. Pored toga što ruralna područja nude tržištu poljoprivredno-prehrambene proizvode, proizvode od drveta i dr., ovo su i mesta za odmor, turizam i život.

Na osnovu podataka o udelu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u ukupnoj spoljnotrgovinskoj razmeni, može se zaključiti da je reč o proizvodima koji imaju veliki značaj, pogotovo za izvoz koji zauzima do jedne četvrtine ukupnog izvoza. Na strani izvoza najzastupljeniji su proizvodi u vidu sirovina, uglavnom biljnog porekla. Mogućnost povećanja izvoza ogleda se prvenstveno u raspoloživim agrarnim resursima, ali ujedno i agrarnoj politici, koja u većoj meri treba da pospeši izvoz.

Da bi povećali izvoz ovih proizvoda i poboljšali spoljnotrgovinsku razmenu, neophodno je:

- kontinuirano povećati proizvodnju proizvoda namenjenih izvozu i obezbediti stabilnu ponudu u dužem vremenskom periodu
- proširiti tržište na već prisutnim tržištima, prilagođavati se navikama potrošača
- prikupiti i analizirati informacije o tržištu, potrebama potrošača i konkurenциji
- činioci konkurentnosti treba da budu poslovni moral i kultura komunikacije, koji su u svetu sve više prisutni
- takođe, posebno treba obratiti pažnju na korišćenje adekvatne ambalaže, dizajn, sertifikaciju i sl.

Ulazeći u tokove liberalne trgovine, koji nameću pravila globalnog poslovanja, u cilju povećanja izvoza moramo značajno povećati nivo konkurentnosti proizvoda iz Srbije u pogledu kvaliteta. Ukoliko bi se uvažio ovaj pristup povećanju kvaliteta i produktivnosti, znatno bi se povećala proizvodnja za domaće, ali i za svetsko tržište. Izvozom proizvoda, devizni priliv bi bio znatno veći. Time bi agrarni sektor dao značajan doprinos smanjenju deficitu u spoljnotrgovinskoj razmeni.

LITERATURA

- [1] Birovljev, J., Tomić, R., (2009) *Menadžment u agrobiznisu*, Subotica, Ekonomski fakultet
- [2] Tomić, D., (2008) *Poljoprivreda i selo – ideje i inicijative*, Beograd, Institut za ekonomiku poljoprivrede i Društvo agrarnih ekonomista Srbije
- [3] Veljković, B., Ševarlić, M., (2010) *Proizvodno-izvozne mogućnosti Srbije na evropskom tržištu zdravstveno bezbedne hrane*, Zbornik radova: „Agroprivreda Srbije i evropske integracije“, redaktori: Ševarlić, M., Tomić, D., Beograd, Društvo agrarnih ekonomista Srbije
- [4] Vlahović, B., (2010) *Tržište agroindustrijskih proizvoda*, Novi Sad, Poljoprivredni fakultet
- [5] Zakić, Z., Stojanović, Ž., (2008) *Analiza mesta poljoprivrede u teoriji privrednog razvoja*, Zbornik radova: „Ekonomска politika i privredni razvoj“, redaktori: Rikalović, G., Jovanović-Gavrilović, B., Beograd, Ekonomski fakultet
- [6] Zakić, Z., Stojanović, Ž., (2009) *Ekonomika agrara*, Beograd, Ekonomski fakultet
- [7] www.faostat.fao.org
- [8] www.statserb.org.rs

Primljeno: 15.09.2011

Odobreno: 20.09.2011